D.H. Salimova

Buxoro davlat unversiteti tayanch doktoranti

INGLIZ TILI TA'LIMIDA INTEGRATIV YONDASHUVNING NAZARIY ASOSLARI: KO'NIKMA VA KOMPETENSIYALARNI YAXLIT RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz tili ta'limida integrativ yondashuvning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Integrativ yondashuvning mohiyati, chet tili ta'limidagi asosiy modellari hamda kommunikativ kompetensiya nazariyasi bilan bog'liqligi ko'rib chiqiladi. Maqolada til ko'nikmalarini tinglab tushunish, so'zlash, o'qish va yozishni yaxlit rivojlantirishning metodik imkoniyatlari nazariy jihatdan asoslanadi.

Kalit so'zlar

integrativ yondashuv, ingliz tili ta'limi, CLIL, lingvistik kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, til ko'nikmalari integratsiyasi, chet tili metodikasi.

Abstract

This article analyses the theoretical foundations of the integrative approach in English language teaching. It examines the essence of the integrative approach, its main models in foreign language education, and its relationship with communicative competence theory. The article theoretically substantiates the methodological possibilities of developing language skills listening, speaking, reading, and writing in an integrated manner.

Keywords

integrative approach, English language teaching, CLIL, linguistic competence, communicative competence, language skills integration, foreign language methodology.

KIRISH

Ingliz tili ta'limi metodikasi tarixan ikkita qarama-qarshi yondashuv o'rtasidagi munozarani aks ettiradi: tizimga asoslangan yondashuv (til qoidalarini o'rgatish ustuvorligi) va kommunikativ yondashuv (muloqotni o'rgatish ustuvorligi). XX asrning oxiriga kelib ko'plab metodistlar ushbu ikki qarashnining cheklanganligini tan olib, ularni birlashtiruvchi integrativ yondashuv g'oyasini ilgari surdi. Integrativ yondashuv deganda til komponentlarini va ko'nikmalarini alohida-alohida emas, balki o'zaro bog'liq holda o'qitish tushuniladi (Richards & Rodgers, 2014).

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, O'zbekiston ingliz tili ta'limida hozirga qadar ko'nikmalar ko'pincha alohida dars soatlariga bo'lib o'tiladi: bir dars grammatikaga, ikkinchisi leksikaga, uchinchisi o'qishga bag'ishlanadi. Bu esa til egallashning tabiiy jarayoniga zid chunki jonli muloqotda barcha ko'nikmalar bir vaqtda ishlaydi. Aynan shu metodologik bo'shliqni bartaraf etishga integrativ yondashuv xizmat qiladi.

Maqolaning maqsadi ingliz tili ta'limida integrativ yondashuvning nazariy asoslarini tizimli ko'rib chiqish, uning asosiy modellarini tahlil qilish va mahalliy ta'lim kontekstiga tatbiq etish imkoniyatlarini nazariy jihatdan asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Integrativ yondashuvning ilmiy poydevori lingvistika va psixolingvistikaning bir necha asosiy nazariyalariga tayanadi. N. Chomsky (1965) "lingvistik kompetensiya" tushunchasini kiritib, uni tilning ichki tizimini bilish sifatida ta'riflagan edi. Biroq bu ta'rif tilni statik bilim sifatida ko'rib, muloqot jarayonidagi dinamik qo'llanishini e'tibordan chetda qoldirdi. Ushbu kamchilikni bartaraf etish uchun D. Hymes (1972) kommunikativ kompetensiya nazariyasini ishlab chiqdi: unga ko'ra, til bilimi grammatik qoidalarni bilishdan tashqari, ularni ijtimoiy kontekstda to'g'ri qo'llash qobiliyatini ham o'z ichiga oladi.

M. Canale va M. Swain (1980) kommunikativ kompetensiyani to'rt komponentga ajratdi: grammatik kompetensiya (til qoidalarini bilish), sotsiodilinguistik kompetensiya (nutqni ijtimoiy vaziyatga moslash), diskurs kompetensiyasi (matnni yaxlit qurish) va strategik kompetensiya (muloqot qiyinlashganda muqobil yo'llar qidirish). Ushbu modelning muhim jihati shundaki, u tilni o'rgatishda barcha komponentlarning bir-biridan uzilmasligini nazariy jihatdan asoslab berdi va integrativ yondashuvning metodologik asosiga aylandi.

L.S. Vigotskiy (1978) ning yaqin rivojlanish zonasi (Zone of Proximal Development) nazariyasi integrativ ta'limning psixologik asosini belgilaydi. Ushbu nazariyaga ko'ra, o'quvchi mustaqil bajara oladigan va o'qituvchi yordamida bajara oladigan vazifalar o'rtasidagi masofa eng samarali o'qitish zonasi hisoblanadi. Integrativ darsda o'quvchi ayni shu zona doirasida ishlaydi: o'qigan matni uning nutqiy chiqarish uchun birlamchi asos bo'lib xizmat qiladi, yozma topshiriq esa o'qish va tinglash orqali olingan bilimni mustahkamlaydi.

S. Krashen (1982) ning Kirish gipotezasi (Input Hypothesis) va J. Swain (1985) ning Chiqish gipotezasi (Output Hypothesis) integrativ yondashuvning psixolingvistik asoslarini oydinlashtiradi. Krashen o'quvchi tushuna oladigan darajadan bir qadam yuqoridagi til kiritmasini (i+1) tabiiy yo'l bilan egallashni ta'kidlasa, Swain faqat qabul qilish yetarli emasligini ko'rsatdi: o'quvchi o'zi ham gapirishi va yozishi lozim, aks holda grammatik anglash to'liq shakllanmaydi. Ikki gipotezaning uyg'unligi kirish va chiqishni birgalikda tashkil etish zarurati integrativ ta'limning mohiyatini aniq ifodalaydi.

INTEGRATIV YONDASHUVNING ASOSIY MODELLARI

Zamonaviy chet tili ta'limida integrativ yondashuvning uch asosiy modeli keng qo'llaniladi: CLIL, Task-Based Instruction (TBI) va ko'p sathli integratsiya modeli.

CLIL (Content and Language Integrated Learning). D. Marsh (1994) tomonidan asoslangan CLIL modeli fan mazmunini (masalan, tarix, geografiya, biologiya) ingliz tilida o'qitish orqali ikki maqsadni fan bilimi va til kompetensiyasini bir vaqtda egallashni ko'zda tutadi. Coyle, Hood va Marsh (2010) CLIL ning "4C" modelini taqdim etdi: Content (fan mazmuni), Communication (muloqot), Cognition (yuqori darajali tafakkur) va Culture (madaniyatlararo tushunish). CLIL ning kuchi shundaki, u tilni o'rgatish maqsadidan o'rganish vositasiga aylantiradi o'quvchi tilni o'rganish uchun emas, balki bilim olish uchun qo'llaydi, bu esa motivatsiyani tubdan oshiradi.

Task-Based Instruction (TBI). J. Willis (1996) va D. Nunan (2004) tomonidan rivojlantирилган TBI modelida o'quvchi til ko'nikmalarini real nutqiy vazifalarni bajarish

jarayonida egallaydi. Har bir vazifaning uch bosqichi mavjud: pre-task (mavzu kiritish, leksik tayyorgarlik), task-cycle (vazifani bajarish juftlikda yoki guruhda muloqot, matn yozish, ma'lumot izlash) va language focus (til xatolarini muhokama qilish, grammatik umumlashma). Ushbu tuzilma tinglab tushunish, so'zlash, o'qish va yozishni bir dars doirasida integrativ ravishda rivojlantirishga imkon beradi.

Ko'p sathli integratsiya modeli. J.H. Fogarty (1991) integratsiyaning o'n turini tasniflab, til ta'limi uchun eng qulay variantlar sifatida "to'qish" (webbed) va "birlashtirilgan" (integrated) turlarini ko'rsatdi. Ko'p sathli integratsiyada til ko'nikmalari nafaqat bir-biri bilan (ko'nikma ichki integratsiyasi), balki boshqa o'quv fanlari bilan ham (fanlararo integratsiya) bog'lab o'rgatiladi. Bu model o'quvchida tilni izchil, tizimli va hayotiy kontekstda qo'llash malakasini shakllantirishga yordam beradi.

TIL KO'NIKMALARINI INTEGRATIV RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Til ko'nikmalarini integrativ rivojlantirish g'oyasi uzoq ilmiy tarixga ega. Palmer (1917) allaqachon o'qish va so'zlash o'rtasidagi aloqani ta'kidlab, ularni alohida o'rgatish sun'iy ekanligini ko'rsatgan edi. Zamonaviy tadqiqotlar esa ko'nikmalar o'rtasida kuchli transfer effekti mavjudligini isbotladi: o'qish ko'nikmasi leksik bilimni boyitadi, leksik bilim esa so'zlash va yozishni takomillashtiradi (Nation, 2001). Shu sababli ko'nikmalarni izolyatsiyada o'rgatish aslida bu tabiiy transferni susaytiradi.

Tinglab tushunish va so'zlash ko'nikmalarini integratsiyasi eng ko'p o'rganilgan juftlik hisoblanadi. Anderson va Lynch (1988) tinglash passiv jarayon emas, aksincha, o'quvchi bajaradigan faol ma'nolash jarayoni ekanligini ko'rsatdi. Tinglab olingan til namunalari nutqiy chiqarish uchun tayyorlik sifatida xizmat qiladi: o'quvchi eshitgan so'z va iboralarni darhol nutqida qo'llash imkoniyatini qo'lga kiritadi. Krashen (1982) buni "akkumulyatsiya effekti" deb atadi.

O'qish va yozish ko'nikmalarining integratsiyasi ham nazariy jihatdan asoslangan. Tierney va Pearson (1983) o'qish va yozish ikki mustaqil jarayon emas, balki ma'nolashning ikki tomoni ekanligini ta'kidladi: o'quvchi o'qish paytida ham yozuvchidek fikrlaydi, yozish paytida esa o'quvchidek nazorat qiladi. Grabe va Kaplan (1996) esa yozish kompetensiyasini rivojlantirishning eng samarali yo'li sifatida yozishdan oldingi keng o'qish (extensive reading) amaliyotini ko'rsatdi.

Nutq ko'nikmalarini integrativ rivojlantirishning psixologik asosi sifatida J. Anderson (1983) ning bilimni avtomatlashtirish nazariyasi (ACT Adaptive Control of Thought) muhim o'rin tutadi. Unga ko'ra, biron ko'nikma boshqa ko'nikmalar bilan birgalikda mashq qilinganida, avtomatlashtirish jarayoni tezlashadi: o'quvchi grammatika haqida alohida o'ylamay, fikr ifodalashga e'tibor qarata boshlaydi. Aynan shu holat integrativ mashqlarning samaradorligini psixologik jihatdan asoslab beradi.

MUHOKAMA

Yuqorida ko'rib chiqilgan nazariy asoslar integrativ yondashuvning ingliz tili ta'limidagi o'rniga doir bir necha muhim xulosaga olib keladi.

Birinchidan, integrativ yondashuv til ta'limining tabiiy jarayonini aks ettiradi. Tilni izolyatsiyada o'rgatish grammatikani alohida, leksikani alohida, ko'nikmalarni alohida o'quvchida tilning yaxlit tizimi to'g'risida noto'g'ri tasavvur hosil qiladi. Hymes (1972)

ko'rsatganidek, kommunikativ kompetensiya faqat strukturalarni bilishda emas, balki ulardan o'z o'rnida foydalana olishda namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan integrativ yondashuv kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning eng organik usuli hisoblanadi.

Ikkinchidan, mavjud modellar CLIL, TBI va ko'p sathli integratsiya bir-birini istisno etmaydi, aksincha, bir-birini to'ldiradi. Ularni qo'llashda kontekst hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi: maktab yoshidagi o'quvchilar uchun CLIL elementlari bilan boyitilgan TBI darslari, katta yoshli o'quvchilar uchun esa ko'p sathli integratsiya samaraliroq bo'lishi mumkin (Nunan, 2004). Metodist ushbu modellarni o'quvchi ehtiyoji, sinf sharoiti va ta'lim maqsadlariga qarab moslashtirib qo'llashi lozim.

Uchinchidan, integrativ yondashuvning mahalliy ta'limga tatbiq etilishida muayyan qiyinchiliklar mavjud. O'qituvchilarning an'anaviy dars tuzilmasiga o'rganib qolganligi, darsliklar integrativ tamoyilga qurilmaganligi va baholash tizimining ko'nikmalarni alohida sinaydigan testlarga tayanishi bu omillar integrativ yondashuvni joriy etishga to'siq yaratmoqda. Ur (2012) ta'kidlaganidek, metodologik o'zgarish faqat dars rejasini emas, butun ta'lim tizimini darsliklar, baholash, o'qituvchi tayyorlash qamrab olishi kerak.

XULOSA

Ushbu maqolada tahlil qilingan nazariy manba va modellar asosida quyidagi xulosalar shakllandi.

Ingliz tili ta'limida integrativ yondashuv nazariy jihatdan kuchli asosga ega bo'lib, Chomsky, Hymes, Canale va Swain, Krashen, Vigotskiy kabi taniqli olimlarning ishlari uning metodologik poydevorini tashkil etadi. Kommunikativ kompetensiya nazariyasi, kirish va chiqish gipotezalari, bilimni avtomatlashtirish nazariyasi bularning barchasi til ko'nikmalarini integrativ tarzda o'rgatish zaruratini psixologik, lingvistik va pedagogik jihatdan asoslab beradi.

CLIL, TBI va ko'p sathli integratsiya modellari har biri o'ziga xos metodologik imkoniyatlarni taqdim etadi. Ushbu modellarni mahalliy ta'lim sharoitiga moslashtirib qo'llash o'quvchilarda tilni yaxlit tizim sifatida idrok etish va qo'llash ko'nikmasini shakllantiradi, bu esa "bilim-ko'nikma" tafovutini bartaraf etishning asosiy yo'lidir.

Kelajak tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalish sifatida integrativ yondashuvni mahalliy ta'lim dasturlariga joriy etishning metodologik modeli, o'qituvchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish va integrativ tamoyillarga asoslangan baholash vositalarini ishlab chiqish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Anderson, J. R. (1983). The Architecture of Cognition. Harvard University Press.

2. Anderson, A., & Lynch, T. (1988). Listening. Oxford University Press.

3. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics, 1(1), 1–47.

4. Chomsky, N. (1965). Aspects of the Theory of Syntax. MIT Press.

5. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press.

6. Fogarty, R. (1991). The Mindful School: How to Integrate the Curricula. IRI/Skylight Publishing.

7. Grabe, W., & Kaplan, R. B. (1996). Theory and Practice of Writing. Longman.

8. Hymes, D. (1972). On Communicative Competence. In J. Pride & J. Holmes (Eds.), Sociolinguistics (pp. 269–293). Penguin Books.

9. Krashen, S. D. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Pergamon Press.

10. Marsh, D. (1994). Bilingual Education and Content and Language Integrated Learning. University of Sorbonne.

11. Nation, I. S. P. (2001). Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge University Press.

12. Nunan, D. (2004). Task-Based Language Teaching. Cambridge University Press.

13. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching (3rd ed.). Cambridge University Press.

14. Swain, M. (1985). Communicative competence: Some roles of comprehensible input and output in its development. In S. Gass & C. Madden (Eds.), Input in Second Language Acquisition (pp. 235–253). Newbury House.

15. Tierney, R. J., & Pearson, P. D. (1983). Toward a composing model of reading. Language Arts, 60(5), 568–580.

16. Ur, P. (2012). A Course in English Language Teaching (2nd ed.). Cambridge University Press.

17. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

18. Willis, J. (1996). A Framework for Task-Based Learning. Longman.